

Villkorligt fängelse — straffrättens fågel Fenix

Av riksmarskalken FREDRIK WERSÄLL

Påföljdsutredningens förslag till genomgripande förändring av de icke frihetsberövande påföljderna lämnades 2012. Förslaget att införa villkorligt fängelse i påföljdssystemet mottogs positivt vid remissbehandlingen men stötte, av olika skäl, på politisk patrull. Förslaget får nu en ny chans.

Inledning

Påföljdsutredningen tillsattes år 2009. Direktiven för utredningen (2009:60) var breda och avsåg en översyn av påföljdssystemet för såväl unga som vuxna lagöverträdare.

Jag utsågs till ordförande. Vi hade ett mycket kvalificerat sekretariat, ett stort antal namnkunniga experter och en parlamentarisk referensgrupp med företrädare för samtliga riksdagspartier.

Vårt slutbetänkande lämnades maj 2012 (SOU 2012:34) och omfattade ca 2 500 sidor.

Våra förslag var — mycket kortfattat — följande.

Villkorligt fängelse ska införas i påföljdssystemet och ersätta påföljderna villkorlig dom och skyddstillsyn. Villkorligt fängelse ska kunna kombineras med olika tilläggssanktioner.

Brottslighetens art som grund för påföljdsväl ska avskaffas. Utgångspunkten ska vara att de icke frihetsberövande påföljderna ska straffmätas utifrån brottslighetens allvar och återfall.

Vid brott under provotid ska skillnad göras mellan ny och nyupptäckt brottslighet

Två nya ungdomspåföljder ska införas — kontaktskyldighet för unga och ungdomsövervakning

Betänkandet mottogs mycket väl av remissinstanserna. En stor majoritet ställde sig bakom huvuddragen av utredningens förslag.

Justitiedepartementet låg i startgroparna för att sätta igång lagstiftningsarbetet. Frågan om behandlingen av brottets art vållade dock uppenbarligen politisk oro. Ryktet gick att statsministern och finansministern (!) motsatte sig att t.ex. rattfylleri inte skulle särbehandlas. Det innebar att hela beredningsarbetet avbröts och betänkandet ställdes upp på hyllan.

Beredningen har därefter återupptagits i delar. Förslagen har legat till grund för reformeringen av ungdomspåföljderna och omarbetningen av reglerna om ny påföljdsbestämning efter tidigare dom (34 kap. BrB).

Reformeringen av de icke frihetsberövande påföljderna har dock inte genomförts.

Det okänsliga politiska inhoppet i beredningsprocessen var enligt min mening olyckligt. Inte minst remissvaren visade tydligt på behovet av en reform. Det kriminalpolitiska klimatet och den kriminalpolitiska diskussionen skulle ha haft mycket att vinna på en reform av föreslaget slag, med ökad tydlighet och där också icke frihetsberövande påföljder kunnat straffmätas.

Jag ordar inte vidare om ungdomspåföljderna och reformeringen av 34 kap., eftersom de delarna faktiskt blivit föremål för lagstiftning. Frågan om villkorligt fängelse förtjänar dock att närmare beröras.

Villkorligt fängelse

Förslaget att ersätta villkorlig dom och skyddstillsyn med villkorligt fängelse och att avskaffa brottets art som grund för påföljdsval ska ses mot bakgrund av den diskussion som ledde fram till 1989 års påföljdsreform.

Tiden som föregick brottsbalken präglades i betydande utsträckning av ett behandlingstänkande i kriminalpolitiken. Straffet — om det över huvud taget skulle kallas för straff — skulle utformas så att det medverkade till den dömdes rehabilitering. Allmänprevention och individualprevention var levande begrepp. Denna syn präglade påföljdssystemet i brottsbalken, särskilt i den lägre delen av straffskalan.

Brårapporten Nytt straffsystem år 1977 innebar ett skifte och ett nytänkande, eller nyklassiskt tänkande mer korrekt. Behandlingstanken och preventionstänkandet dömdes ut. Straff skulle stå i proportion till brottet. Att utforma straffet efter den dömdes person snarare än brottet innebär en påtaglig orättvisa och leder inte sällan till att socialt utsatta får strängare straff än mer välartade personer. Domstolarnas förutsättningar att göra individuella prognoser dömdes ut.

Reformen 1989 präglades i allt väsentligt av detta synsätt. Begreppet straffvärde introducerades. Straffmätning skulle ske utifrån tydliga och utvecklade regler i särskilt 29 och 30 kap. brottsbalken — lika för alla.

Preventionsteorierna dömdes ut. Under beredningsarbetet fick man dock problem med avskaffande av allmänprevention som grund för påföljdsvalet. Politiskt ansågs det inte möjligt att behandla t.ex. rattfylleri som andra brott med samma straffvärde. Eftersom preventionsteorierna dömts ut introducerades i stället begreppet brottets art. Detta ställningstagande var måhända politiskt nödvändigt men har visat sig djupt olyckligt för påföljdssystemets utveckling. Det innebär att brott med samma straffvärde behandlas på helt olika sätt, utan någon begriplig logik eller förklaring. Begreppet brottets art saknar varje form av meningsfullt innehåll och innebär närmast ett cirkelresonemang — artbrott är brott vars art talar för en strängare påföljd. Det innebär bl.a. att begreppet expanderat okontrollerat.

Proportionalitetsprincipen mellan brott och straff genomfördes inte heller konsekvent. Valet mellan villkorlig dom och skyddstillsyn grundades således sålunda alljämt på ett behandlingstänkande. Möjligheterna

att straffmäta de icke frihetsberövande påföljderna var också begränsade. Genom introduktionen och den successiva breddningen av samhällstjänst har dock möjligheterna att ge en icke frihetsberövande påföljd i proportion till brottets allvar ökat.

Det är dock enligt min mening ingen tvekan om att påföljderna villkorlig dom och skyddstillsyn, särskilt i kombination med begreppet brottets art, medför att påföljdssystemet blir svårbegripligt, svårförklarat och har begränsat pedagogiskt värde.

Så utredningens förslag att avskaffa villkorlig dom och skyddstillsyn som påföljder och ersätta dem med villkorligt fängelse hade flera syften. Påföljden skulle bli avsevärt mer tydlig och härigenom tjäna sitt avskräckande syfte. Möjligheten att straffmäta påföljden och ha en tydlig återfallsreglering skulle öka påtagligt.

Enligt förslaget skulle således påföljdssystemet bara innehålla två påföljder; böter och fängelse. Fängelse, som alltid mäts ut i tid, kan dömas ut ovillkorligt eller villkorligt.

Villkorligt fängelse skulle i första hand vara avsett för straffvärden under ett år. Första gången döms fängelsestraffet ut villkorligt vid sådant straffvärde. Särbehandlingen på grund av brottets art avskaffas.

Ett villkorligt fängelsestraff föreslogs alltid kombineras med en tilläggsanktion, bedömd efter brottets allvar och återfall. Vid första domen skulle fängelsestraffet kombineras med böter upp till fängelse tre månader. Däröver skulle som tilläggsanktion dömas ut samhällstjänst, alternativt övervakning och kontroll eller en vård- och påverkansanktion.

Det föreslogs vara möjligt att döma till villkorligt fängelse även vid återfall, om det var möjligt att trappa upp tilläggsanktionen. Elektronisk övervakning skulle vara en sådan möjlig tilläggsanktion, beslutad av domstolen.

Vid upprepade återfall och misskötsamhet skulle det villkorliga fängelsestraffet kunna förverkas, med avräkning för vad den dömde undergått till följd av genomförda tilläggsanktioner.

Det finns säkert alltjämt befogade invändningar mot förslaget. Det skulle dock, enligt min mening, vara avsevärt tydligare än dagens påföljder. Det kan också konstateras att villkorligt fängelse finns i nästan alla jämförbara länder.

Jag är fortfarande av uppfattningen att det var olyckligt att förslaget inte fick beredas på ett seriöst sätt i Justitiedepartementet. Genom Petra Lundhs stora straffrättsutredning förefaller det dock som om villkorligt fängelse åter kan resa sig som fågel Fenix ur askan. Vi får hoppas på det!